

Szakál Anna

Olosz Katalin, az erdélyi balladák kutatójának nyomában

DOI: [10.54742/tabula.2022.1.06](https://doi.org/10.54742/tabula.2022.1.06)

1.

2022. december 8-án a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetében könyvbemutatóval egybekötött beszélgetést tartottak, ahol Olosz Katalin „*Mikor mennek vala a nagy rengetegben*”. *Balladák, gyűjtők, gyűjtemények nyomában* (Olosz 2022) című tanulmánykötetét, valamint a születésnapja alkalmából megjelent, „*Tenger fenekéről gyöngyszemeket szednék*”. *Tanulmányok Olosz Katalin tiszteletére* (Szakál–Tekei 2020) című köteteket mutatták be. A következőkben Szakál Anna köszöntőjének, ismertetőjének szerkesztett változatát közöljük. (A szerk.)

2.

Bevezetőmben látszólag talán messziről fogok indítani, de azt gondolom, hogy kicsit szélesebb kontextus megrajzolásával érthetőbbé válhat az a konkrét munka is, amelynek apropóján ma itt összegyűltünk.

3.

Olosz Katalin 1940-ben született Kovásznán. Sepsiszentgyörgyön járt középiskolába, még nem volt tizenhét éves, amikor érettségizett, így még abba az évfolyamba tartozhatott, amely utolsóként felvételizhetett a Bolyai Egyetemre – itt végzett magyar szakosként. Ehhez talán nem szükségtelen két gyors magyarázatot fűzni: Erdélyben a néprajz szakos képzés 1948-ban megszűnt, előtte 1940-től Viski Károly, K. Kovács László és a leghosszabban és hatásában is legmérhetőbben Gunda Béla oktatott a néprajz szakon. Ezt követően rövid ideig a még néprajzot végzett fiatalok közül Dr. Kós Károly és Faragó József taníthatott néprajzos tárgyat, majd az 1950-es évek közepén ennek is vége szakadt, és már csak a magyar szakon belül létezett (például Antal Árpád, Mitruely Miklós kurzusain keresztül) a néprajz az egyetemi oktatásban. A másik következménye annak, hogy Olosz Katalin 1958-ban kezdte az egyetemet, hogy elsőéves egyetemistaként látni, megélni kényszerült az 1956-os forradalom utáni megtorlást (diákok, egyetemi tanárok letartóztatását, kizárását, elítélését), majd a Babeş és a Bolyai Egyetem erőszakos egyesítését, Szabédi László – visszaemlékezésekben olvasva is borzongató – megalázását az egyetemi nagygyűlésen, ami Szabédi öngyilkosságához vezetett.

4.

Ebben a közegben, néprajzos képzés híján azt gondolhatnánk, már-már csoda, hogy Olosz Katalin mégis folklorista lett. Azért volt ez mégsem egészen az, mivel voltak, akik hatottak rá szemléletükkel, érdeklődésükkel, anyagkezelésükkel, emberi nagyságukkal. Az indulása idejéről három személyt érdemes kiemelni: az irodalomtörténész Antal Árpádot, aki a székely népballadákutatás történetét adta Olosz Katalinnak szemináriumi dolgozat témájaként, Szentimrei Juditot (Kovács Ágnes testvérét), aki a Képzőművészeti Főiskolán a textil szakosaival (köztük Olosz Katalin nővérével, Ellával) ment hétvégezte Kalotaszegre, ahová Olosz Katalin is gyakran velük tartott, illetve Olosz Katalin nagyobb testvérét, Olosz Ellát, a későbbi textilművészt.

5. Az egyetemen 1963-ban végzett évfolyamelsőként, ennek köszönhető, hogy nem valamelyik faluba került tanárnak, hanem az egyetlen, akkor meghirdetett városi helyet is választhatta. Így került Marosvásárhelyre, előbb rövid időre a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola gyakornoka lett, majd 1967-től nyugdíjazásáig a Román Akadémia Marosvásárhelyi Társadalomkutató Központjában dolgozott – az egyetlen olyan kutatóként, aki a folklórisztika iránt érdeklődött. Itt még néhány évig foglalkozhatott folklórkutatással, ekkor készítette elő kiadásra az eredetileg szakdolgozatnak megírt és összeállított magyargyerómonostori gyűjtését (Olosz 1969), illetve ekkor vette kezdetét a történeti szövegfolklórisztika elfelejtett gyűjtői hagyatékainak feltárása és megjelentetése is egy, a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság pályázatára beérkezett 19. század végi mesegyűjteménnyel (Olosz 1972).
6. Az 1970-es évek közepétől azonban már ő is román nyelven írta a kötelező irodalom- és sajtótörténeti penzumot, és – miként ő fogalmazott – a folklórkutatás „úri passzió” maradt a számára. Amennyire rossznak tűnik ez, annyi előnye is volt, hiszen így szokhatta azt meg, hogy a folklórisztikán belül azt, olyan tempóban és olyan alaposággal gyűjthet, készíthet elő kiadásra, amit és ahogyan szeretne. Ha ránézünk a publikációs jegyzékére, ennek a ténynek a lenyomatát is láthatjuk, ahogy bűvópatakszerűen valaki a munkája mellett megteremti életműve alapjait.
7. Az 1990-es évek folyamán a változások az ő életére és munkásságára is hatással voltak: a határok kinyílásával, a magyarországi forrásanyagok elérhetővé válásával, a Kriza Társaság létrejöttével, az újrainduló néprajzi képzéssel, új szakmai fórumok, párbeszédre alkalmas események létrejöttével a sok-sok felhalmozott anyag, tudás, gondolat elkezdett a kétezres években könyvformát ölteni, előbb lassabb, majd egyre gyorsuló ütemben (Olosz 2003a, 2003b, 2005, 2006, 2009a, 2009b, 2013, 2015, 2018, Zajzoni 2004).
8. Tehát, ha távolabbról rátekintünk Olosz Katalin pályaképére, azt láthatjuk, hogy egy olyan közegben nő fel és válik folklórkutatóvá, ahol az intézményes néprajzkutatás, a néprajzos szakemberek, az archívumok jelentős része elérhetetlen távolságba (a valóban lezártnak tekinthető határon túlra) kerül, a kevés itt maradó intézmény és szakember nem kifejezetten befogadó, a hatások is nehezebben érkeziknek (de legalább léteznek). Olosz Katalin szerencsésen mégis tudományos kutatóintézetbe kerül, ahol azonban hiányzik az az inspiráló szakmai közeg, ami alapvetően segíthetné a kutatónak való megmaradást. Ő mégis csendben, szisztematikusan gyűjti, rendszerezi, hordja egybe az adatokat, kéziratokat, megírandó ötleteket. Van egy fogalom, Erdélyben szoktuk használni, nem tudom, kitől ered, használják-e máshol is, de azt gondolom, a kétezres évekig biztosan jól jellemzi az erdélyi néprajzkutatást: az egyszemélyes intézmények rendszere. Úgy vélem, ezek egyike volt Olosz Katalin, és ez változott meg vagy inkább fordult át valamikor a rendszerváltás után, az ezredfordulón: mintha a kutató levegőhöz jutott, felszabadult volna, mert egyszerre sokkal nagyobb lehetőségek nyíltak a kutatásra, és hallgatóság, valamint együtt gondolkodó társai is lettek mindezekhez. (Mindaz tehát, ami számunkra már annyira evidens, s amikor még sincs meg, akkor milyen égetően tud hiányozni.)
9. A következőkben Olosz Katalin munkásságát szeretném megmutatni – a saját olvasatomban.

10.

Olosz Katalin valamennyi művéről (és már a korai köteteket is idesorolhatjuk) általánosan elmondható, hogy szisztematikus munkát, nagyon precíz forrásfeltárás és -kiadás jellemzi őket. Kötetei a 19. század közepétől a 20. század első harmadáig tartó időszakot fedik le, és kivétel nélkül erdélyi (partiumi) gyűjtőkkel, gyűjtésekkel, hálózatokkal foglalkoznak. A fő céljuk egy-egy szöveganyag feltárása, a kutatás számára elérhetővé – és nem utolsósorban hivatkozhatóvá – tétele. Mivel a háttérben folyamatosan ott munkál az erdélyi balladakatalógus létrehozásának terve, ezért sok esetben feltételezhetjük, hogy ezek a hatalmas munkával sajtó alá rendezett kötetek csak „apró” állomások a nagyobb cél eléréséhez. Ugyanakkor, miközben látszólag a népköltési szövegek érdeklík, a gyűjtemények sosem válnak csupán 100–150 éves lejegyzések betűhű szövegtáiraivá. Olosz Katalin – szerencsénkre – minden esetben továbblép a szövegek hozzáférhetővé tételénél, és plasztikusan mutatja meg a korszakot, amiben a gyűjtések zajlottak, azt a szűkebb-tágabb szociokulturális környezetet, amelyben a korpusz létrejött, azokat a személyeket, akik irányították a kutatást, valamint a körjük csoportosuló, ebben részt vállaló diákokat, tanárokat, lelkészeket vagy más értelmiségi szereplőket.

11.

És így, a létrejövő kötetek bevezető tanulmányait egymás után olvasva részletgazdag, plasztikus kép bontakozik ki arról, ahogyan a 19. században szerveződtek a gyűjtések, megelevenedik a kor, és olvasóként magunk is érteni kezdjük a mozgatókat, a viszonyokat, a kapcsolatokat, a motivációkat. És nemcsak emiatt érdekes olvasmányok ezek a kötetek, hanem talán azért is, mert mindannyiszor belekerülünk valamiféle nyomozásba, megcsap bennünket annak az érzése, hogy mitől is lehet izgalmas történeti folklorisztikával foglalkozni, kivált Erdélyben. Ott peregnék előttünk a történetek az elveszett, de váratlan helyről előkerülő kéziratokról, eltűnt forrásokról, egykor látott, ma már nem talált levelekről, tévesen azonosított kézírásokról (és akkor még nem is feltétlenül tudunk a levéltári kihívásokról, amelyek a kutatót, különösen Erdélyben, óhatatlanul sokkal nagyobb akadályok elé állítják, mint Magyarországon). Legvégül pedig mégiscsak összeáll valami, érteni kezdjük a kort, és talán annak a szépségét, hogy milyen az, amikor az embernek nem csak élő ismerősei és barátai vannak, hanem 19. századiak is, akikről ugyanúgy lassan kialakul a véleménye, érzi a mozgásterüket, lehetőségeiket, mozgatóikat – és nem utolsósorban, akikről lehet beszélgetni.

12.

Ilyen vég nélküli beszélgetéseink szoktak lenni a közös 19. századi ismerőseinkről. S ezek során történik meg az is, ami néha talán kicsit bosszantó, de azt hiszem, mégis leginkább motiváló, és ami ebben, a most bemutatásra kerülő, *„Mikor menek vala a nagy rengetegben.” Balladák, gyűjtők, gyűjtemények nyomában* című kötetben is benne van. Az, amikor az ember gondos munkával, minden részletre figyelve, valamennyi szóba jöhető úton végigmenve megír egy tanulmányt, és azt gondolja, minden forrást megnézett, s kinyomozta, összeszedte, megírta, és éppen elégedetten hátradől, amikor váratlanul kopogtat valaki azzal, hogy megtalálta ezt a levelet valami teljesen lehetetlen helyen – és az ember rájön, hogy akkor ezt a tanulmányt (vagy annak egy részét) bizony újra kellene írnia, mert így már mégsem állja meg a helyét úgy, ahogy azt abban a két hónappal ezelőtti boldog állapotban gondolta.

13.

Ha jól értettem meg a kötet egyik alapvető szervezőelvét, amire a címével is utal, akkor azt is meg szeretné mutatni, hogy nincs valódi nyugvópont, nincs olyan, hogy tökéletesen a végére értünk, átláttuk, megfogalmazzuk, és a kutatást befeje-

zettnek, lezártak tekinthetjük. Valójában a kép folyamatosan alakul, és ez az öröme is annak, hogy vagyunk még, ha nem is sokan, akik foglalkozunk ezekkel a kérdésekkel, akiknek vannak 19. századi barátai, ismerősei, akikkel lehet diskurálni, és akik miatt újra és újra kell fogalmazni a magunk számára és kifelé is, hogy mi is volt az a 19. század közepétől a 20. század első harmadáig tartó korszak, amikor Erdélyben a népköltészet gyűjtése megindult és kiteljesedett.

14.

Ennek az újra- és újrafogalmazásnak is a lenyomata a könyv, amely így nem egyszerűen egy gyűjteményes kötet, amelyben elérhetővé válnak Olosz Katalin azon tanulmányai, amelyek különböző, esetenként nehezen hozzáférhető helyeken jelentek meg, hanem sokkal inkább a folyamatosan alakuló tudományra reflektáló tanulmányok gyűjteménye. Segítségével nyomon követhetjük, ahogy Olosz Katalin sosem lankadó munkakedvvel tér vissza egy-egy témához, vesz elő újra és újra egy problémát annak érdekében, hogy egyszer teljes egészében előttünk állhasson az erdélyi népköltészet gyűjtésének első pár évtizede.

15.

A kötetben összesen negyvenhárom szöveg található, ezek többsége tanulmány, de van közöttük recenzió és szócikk is. 2000 előtt készített írások csupán elvétve fordulnak elő (egy 1970-es, egy 1989-es és egy 1997-es szöveget vett fel a szerző), és összesen hét, teljesen új tanulmány is készült, nagyrészt a kötet munkálatai közben. Az új adatok szerinti korrigálások vagy a tanulmányon belül, lábjegyzetben olvashatóak, vagy (és az esetek jelentős részében ez következett be) a teljes tanulmányt írta újra Olosz Katalin. Utóbbi esetben az eredeti szöveget az újra (és esetenként még újra és még újra) átdolgozott tanulmány követi.

16.

A kötetbe került írások öt tömbbe szerveződnek, tehát nem a megírás sorrendjében követik egymást, hanem tematikusan vannak csoportokba rendezve. Az első részben az Olosz Katalin számára legfontosabb műfaj, a ballada szerepel, és így a balladatípusok, a szöveglejegyzés, szövegközlés filológiai kérdései állnak a középpontban. Rögtön az első tanulmányban Szabó Sámuel, marosvásárhelyi (majd kolozsvári) tanár, gyűjtőhálózatához kapcsolódóan egy korábban nem ismert szöveget (és ezzel egy balladatípust is) azonosít.

17.

Gyulai Pál, Kriza János és a kolozsvári könyvtáros, Szabó Károly szakmai-emberi kapcsolatáról is sokat elárul *A két rab úrfi* típusú ballada változatainak nehezen, de egy következő tanulmány során mégis kibogozhatónak bizonyuló históriája, nyomozástörténete. Ez még tovább bonyolódik egy következő dolgozatban, ahol Szabó Sámuel egy gyűjtője által lejegyzett változat azt is megmutatja, hogy miként változhat a ballada a szóbeliségben egy évszázad leforgása alatt. Részletesen adott tanulmányban mutatja be Olosz Katalin a Butyka Imre halála után keletkezett lokális balladákat, azok keletkezését, alakulástörténetüket. A Makk-féle összeesküvés résztvevőjeként kivégzett Várad Józsefről született ballada feltehetően első megfogalmazásának a Kriza-hagyatékban (egészen pontosan Kiss Mihály lejegyzésében) megtalált változata készítette egy másik tanulmányában Olosz Katalint a ballada élettörténetének megírására. Más szövegeiben arra is példát hoz (egy, a szakirodalomban tévesen azonosított ballada kapcsán), hogy Gyulai Pál milyen módon alakított a saját folklórkonceptiója és a kor (vélt-valós) elvárásai nyomán az eredeti szövegeken, és ez később miként hatott a szakirodalomban publikált következtetésekre.

18.

A második (legterjedelmesebb) tömbbe sorolt tanulmányok a 19. századi gyűjtők és gyűjteményeik történetét járják körül. Szó van itt a kor két nagy gyűjtőmozgalomához (pontosabban azok irányítóihoz, Kriza Jánoshoz és Szabó Sámuelhez) egyaránt kapcsolódó Vas Tamásról, folklórgyűjtő diákokról és tanárokról, de a fejezet (és talán a teljes kötet) lehangsúlyosabb része Krizához és gyűjtőköréhez kapcsolódik. Ebben a témakörben volt talán a leginkább szükség arra, hogy újra- és újra-gondolja Olosz Katalin a korábban leírtakat az újonnan előkerült kéziratok, dokumentumok fényében. Ezek közül talán a legérdekesebb (és nem tanulságok nélkül való) történet az, amiben azt próbálja a szerző felfejteni, hogy mi történhetett a Kriza-hagyaték akadémiai pincébe került részével, valóban olvasztókemencébe hányták-e, megsütötték-e, megpenészedett-e, s kinek köszönhetjük, hogy a folklórisztikában olyan sok variáns keletkezett erről az eseményről.

19.

A kötet harmadik nagy részében olyan tudománytörténeti írások kaptak helyet, amelyek elsősorban intézmények és folyóiratok folklórkutatásban betöltött szerepét vizsgálják. Szó esik itt Arany János *Koszorújának* erdélyi munkatársairól, a Kisfaludy Társaság vagy az Erdélyi Múzeum Egyesület népköltészeti tevékenységéről, az unitárius kollégiumi tanár, Kanyaró Ferenc balladagyűjtéseiről, Mailand Oszkáról, és Sebestyén Gyula pályázatáról a kolozsvári egyetemre. A két utolsó fejezet a folklórnak a művelődéstörténetben betöltött szerepével foglalkozik, illetve szokásleírást, hiedelemtörténeti adatot közöl. Mindezt kis híján ezer oldalon, gazdag irodalomjegyzékkel, mellékletekkel ellátva.

20.

Úgy vélem, egy tudatosan építkező kutatói életpálya fontos állomása ez a kötet, amely nem csupán a munka nagysága, a feltárt korpuszok mérete és mennyisége miatt tiszteletet parancsoló, hanem mert bepillantást enged abba is, ahogy Olosz Katalin a tudományos kutatásra tekint, egy olyan életpálya lenyomatát mutatva, ahol a múlt feltárása, megismerhetővé tétele a jövő kutatógenerációk érdekében történik, ahol a kutató a szó legnemesebb értelmében szolgálja a tudományt.

IRODALOM

Olosz Katalin

- 1969 *Magyargyerőmonostori népköltészet*. Bukarest: Irodalmi Kiadó.
1972 *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék*. Bukarest: Kriterion.
2003a *Egy kiállítás emlékképei*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza Könyvek 16./
2003b *Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások*. Marosvásárhely: Mentor.
2005 *A rókaszemű menyecske. Kovács Ágnes ketesdi népmese gyűjteménye*. Kolozsvár: Kriterion.
2006 *Régi erdélyi népballadák*. Kolozsvár: Kriterion.
2009a *Ne mondd, anyám, főd átkának. Dimény Mózesné Szabó Anna énekei. Szabéd, 1895–1896*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza Könyvtár/
2009b *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884*. Budapest; Marosvásárhely: Európai Folklór Intézet (EFI); Mentor.
2013 *Vadrózsák II. Erdélyi néphagyományok*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
2015 *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*. Kritikai kiadás. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
2018 *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza Könyvtár/
2022 *„Mikor mennek vala a nagy rengetegben”. Balladák, gyűjtők, gyűjtemények nyomában*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Szakál Anna – Tekei Erika (szerk.)

- 2020 *„Tenger fenekéről gyöngyszemeket szednék”. Tanulmányok Olosz Katalin tiszteletére*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 28./

Zajzoni Rab István – [Olosz Katalin szerk.]

- 2004 *Naplójegyzetek. Fiatalkori zsengek*. In Bencze Mihály (szerk.) *Összegyűjtött írások*. 2. kötet. Brassó: Fulgur.